

Inwikkeling en het belang van cultuursensitieve diagnostiek en therapie

Victor Kouratovsky¹

Inleiding

In deze bijdrage wordt het belang bepleit van een expliciet cultuursensitieve psychiatrie en psychologie. Hierbij wordt voortgebouwd op eerdere aanzetten die op kinderen en adolescenten zijn gericht.² In deze bijdrage wordt de discussie uitgebreid van de ontwikkelingspsychopathologie tot aan de forensische psychiatrie. Dit heeft een aantal redenen.

De (ontwikkelings)psychopathologie bij kinderen en adolescenten vertoont een duidelijk verband met de psychopathologie bij volwassenen. Dit geldt met name voor persoonlijkheidsstoornissen,³ een groep van stoornissen die bij uitstek relevant is voor de verklaring van antisociaal gedrag en daarmee voor de forensische psychiatrie.⁴

Het onderwerp ‘cultuur’ is eveneens toenemend relevant binnen de psychiatrie. De transculturele psychiatrie heeft dusdanig aan invloed gewonnen dat de Transcultural Psychiatric Section inmiddels de een na grootste sectie is binnen de World Psychiatric Association.⁵ In de DSM-IV⁶ werd al een groot aantal ‘Culture-Bound Syndromes’ en een ‘Outline for Cultural Formulation’ opgenomen.⁷ Dit gaat gepaard met een sterke toename van gericht wetenschappelijk onderzoek vanuit de crossculturele psychologie⁸ en het ontstaan van een crossculturele neuropsychologie.⁹

In Nederland wordt het verband tussen ontwikkelingspsychopathologie en psychiatrie toenemend geaccepteerd maar de invloeden van taal en cultuur op de diagnostiek en therapie worden over het algemeen nog veel te weinig onderkend. De invloed van taal en cultuur op de psychodiagnostiek is als onderwerp doorgedrongen tot de postdoctorale opleidingen tot gezondheidszorgpsycholoog en klinisch psycholoog. Dit geldt echter nog niet of amper voor de basiscurricula voor (forensisch) psychologen, psychiaters en pedagogen. Nog minder

¹ Kouratovsky, V. (2008). Inwikkeling en het belang van cultuursensitieve diagnostiek en therapie. In: T.I.Oei en L. Kaiser (red.) (2008), *Forensische Psychiatrie onderweg* (pp. 371-385). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

² Kouratovsky, 2005, 2002, 1996, 2007. Dit artikel is een bewerking van het artikel dat in 2007 verscheen.

³ De Clercq & De Fruyt, 2007.

⁴ En bijvoorbeeld incestdaders (Kouratovsky, 2004).

⁵ World Healer, 2006.

⁶ American Psychiatric Association, 1994..

⁷ Zie Borra, Rohlof, & van Dijk, 2002, voor de Nederlandse versie.

⁸ Zie Matsumoto, 2001, voor een overzicht.

⁹ Fletcher-Janzen, Strickland & Reynolds, 2000.

aandacht is er voor effecten die uitgaan van taal en cultuur op behandeling en therapie. Als gevolg van de toenemende confrontatie met nakomelingen van migranten in de ontwikkeling van forensische psychiatrie en de diagnose-behandelcombinaties in de algemene geestelijke gezondheidszorg is er een toenemende behoefte aan een kader voor onderwijs en training en aan richtlijnen.¹⁰ Nieuwe wetenschappelijke bevindingen onderstrepen de noodzaak van een dergelijk kader.

In dit hoofdstuk wordt een aanzet tot een dergelijk kader gedaan. Dit kader berust op de drie invalshoeken: 1. culturele achtergrond, *in*wikkeling en etniciteit, 2. migratie en 3. acculturatie. Deze worden achtereenvolgens besproken op grond van recente wetenschappelijke bevindingen. Als verbindend begrip wordt ‘inwikkeling’ voorgesteld.

Inwikkeling, culturele achtergrond en etniciteit: van holding naar vorming

De mens is een bij uitstek sociaal wezen. De fundamenteën van deze gezamenlijkheid worden vanuit verschillende invalshoeken en disciplines onderzocht en worden steeds duidelijker, evenals sommige implicaties die ik hier wil bespreken vanuit het idee van inwikkeling.¹¹

Het Nederlands kent geen zelfstandig naamwoord van het werkwoord inwikkelen.

Inwikkeling klinkt echter bekend want er is een associatie met het bakeren waarbij een baby strak ingewikkeld wordt. De inwikkeling als vormend voor het zelf in een sociaal, intermenselijk en relationeel verband is al voorafgaand aan de geboorte te plaatsen en bestaat onder meer uit de verwachtingen vanuit de sociale omgeving aangaande een kind van een bepaald geslacht en afkomst. Een kind heeft vanaf de allereerste momenten zorg en bescherming nodig. De allereerste erkenning en herkenning van de tekenen van nieuw leven, van zwangerschap, roepen bij de aanstaande moeder en haar omgeving al zorg op en de mogelijkheid van speciale maatregelen.. In cultuur-antropologische zin zou men daarom al voordat het kind is geboren, kunnen spreken van een ‘inwikkeling’ in gemeenschap, taal en cultuur. In de baarmoeder is al er een wisselwerking tussen het ongebooren kind en de sociale omgeving. Een opmerkelijke bevinding is bijvoorbeeld dat psychopathologie van de [aanstaande] moeder zowel als van de *vader* tijdens de zwangerschap van invloed blijkt op de verdere ontwikkeling van het kind.¹² Bepaling van de afstamming, mogelijke namen voor het kind en speciale gebruiken maken dat het kind al voor de geboorte deel uitmaakt van een

¹⁰ Voor het Nederlands taalgebied is een nieuw handboek in voorbereiding over transculturele psychotherapie en psychiatrie, dat de eerdere versie van De Jong & van de Berg, 1996, komt te vervangen..

¹¹ Zie Kouratovsky, 2007.

¹² Van den Berg, 2006. Een invloed die overigens sterk ‘etnisch’ geladen bleek en zo ook met de effecten van migratie [zie verder] is verbonden.

sociale groep.¹³ De invloed die hiervan uitgaat is diepgaand op de gehele verdere biopsychosociale ontwikkeling.

De verzorging van het kind, het aankleden, het voeden, de sensorische waarnemingen van aanraking en vasthouden, van geur, van bewegen, kijken, vocaliseren en luisteren, behoren tot de eerste vormen van interactie waaraan het kind al snel een actieve bijdrage levert. De baby is al binnen een dag in staat om de bewegingen van mond en gezicht na te bootsen van de volwassene die hem aankijkt.¹⁴ Pasgeborenen kunnen door allerlei communicatieve gedragingen reacties aan hun sociale omgeving ontlokken. Hierdoor leren ze over zichzelf zowel als over hun (menselijke) tegenspelers.

De neurofysiologische basis voor dit vermogen ligt in de aanwezigheid van zogenaamde spiegelneuronen in de prefrontale cortex.¹⁵ Deze ontdekking heeft verstrekkende implicaties. Dit type neuron is aangetroffen bij de mens maar ook, in mindere mate, bij andere primaten en zelfs vogelsoorten. Kenmerkend voor het spiegelneuron is, dat hij gaat vuren en actief wordt bij het waarnemen van doelgericht, *intentioneel* gedrag. De actie die zo een weerklank krijgt moet liggen binnen het gedragsrepertoire van het waarnemende organisme. Dit gebeurt direct, zonder bemiddeling van taal, begrip of bewuste voorstelling. Dit fenomeen verklaart dat we in gezelschap van anderen van een totaal andere taal en cultuur toch in staat zijn om ons in fundamentele opzichten ‘verstaanbaar’ te maken als in eerste instantie een onbewust proces.¹⁶

Het aandeel van de menselijke omgeving en de aanwezigheid van een specifiek voor de mens sociaal leersysteem voor de eerste levensmaanden, worden benadrukt door de *human pedagogy* van Gergely en anderen.¹⁷ Het vele onderzoek dat inmiddels bestaat naar de vroegkinderlijke ontwikkeling na de geboorte, van de zuigeling en van het kind dat nog niet praat (infans), maakt het aandeel van het kind zichtbaar. Het komt ter wereld met het vermogen om reacties van verzorgers op te roepen. Die reacties op hun beurt zijn afgestemd op het kind in speciaal gedrag en taalgebruik (‘motherese’) die al sterk cultuurbepaald en cultuurbeladen zijn. Het kind leert zo zichzelf vanaf het allereerste begin na de geboorte kennen in passieve en actieve wisselwerking met zijn buitenwereld. De reacties van de sociale omgeving leggen de basis van het zelfbegrip en het vermogen om het eigen gedrag te

¹³ Zie ter illustratie bijvoorbeeld Cassiman, 2000.

¹⁴ Meltzoff, 2005.

¹⁵ Gallese, 2003, 2006; Gallese, Eagle & Migone, 2007.

¹⁶ Vergelijk Enfield & Levinson, 2006, inleiding. Het onderkennen van gedeelde intentie is de essentie van betekenis en daarmee van cultuur (ibid.).

¹⁷ Gergely & Csibra, 2006; Gergely, Katalin & Király, 2007.

verklaren en begrijpen *als onderdeel van een sociale groep*.¹⁸ Een groep die zich kenmerkt door een bepaalde cultuur waarbij ‘cultuur’ begrepen kan worden als een verzameling van ‘lichaamspraktijken’.¹⁹

Een recent toonaangevend begrip is dat van mentaliseren en de verwante *Theory of Mind* die beide staan voor eigenschappen van de vroegkinderlijke ontwikkeling die in wisselwerking met de sociale omgeving ontstaan.²⁰ Mentaliseren wordt gezien als de kern van het vermogen om het gedrag en de beweegredenen van zichzelf zowel als van anderen te begrijpen en dit begrip af te stemmen op de werkelijkheid. Een vermogen dat de gehele levensloop op de proef wordt gesteld en sterk verbonden is met de ontwikkeling van taalgebruik en -begrip. Een verband dat licht werpt op de vaak miskende relatie tussen taalstoornissen en psychopathologie en dan met name gedragsstoornissen²¹ en delinquentie.²²

Vanaf een jaar of vier zijn van inwikkeling effecten waarneembaar op neuropsychologisch niveau. Zo functioneert het autobiografisch geheugen, de kern van het zelfbegrip, al aantoonbaar anders bij kinderen in een Chinese omgeving ten opzichte van hen die zijn opgegroeid in een westerse omgeving. Hetzelfde geldt voor hun waarneming en begrip van situaties.²³ Op lagere schoolleeftijd blijken het auditief-verbale en het visuele werkgeheugen te variëren, afhankelijk van verschillende vormen van onderwijs.²⁴ Dergelijke gegevens laten zien dat verschillen die vanuit inwikkeling zijn te begrijpen en plaatsen, gevolgen hebben voor basale (neuro)psychologische fenomenen als waarneming en geheugen. Dit helpt verklaren hoe veel complexere begrippen en fenomenen als intelligentie en persoonlijkheid niet los zijn te zien van taal en cultuur.

Hier vanuit is er dan ook een directe lijn te trekken van inwikkeling naar het begrip ‘enculturatie’ van de crossculturele psychologie: het ingroeien, door imitatie, sturing en instructie in de gedragingen, manieren, waarden en normen van de groep.²⁵ Wat het kind uit zichzelf wordt geacht te kunnen doen is te begrijpen als de kern van de ontwikkelingsopgave van autonomie. Wat het kind verder leert: hoe om te gaan met anderen en hoe onderscheid te maken in zijn leefwereld, valt onder de ontwikkelingsopgaven van cognitieve en sociale vaardigheden. Deze ontwikkelingsopgaven gaan zo samen met inwikkeling op basis van de

¹⁸ Zie McHale, 2007, voor een systemische kijk en kritiek op de exclusieve focus op het belang van uitsluitend de moeder voor de eerste ontwikkeling.

¹⁹ Verheggen, T. & Voestermans, 2007, en voor non-verbaal gedrag: Matsumoto, 2006..

²⁰ Fonagy, Gergely & Target, 2007.

²¹ Toppelberg & Shapiro, 2000; Zie ook Metcalf & Mischel, 1999, voor een elegant theoretisch model.

²² Selenius, Dåderman, Meurling & Levander, 2006.

²³ Wang, 2004.

²⁴ Conant, Fastenau, Giordani, et al., 2003.

²⁵ Matsumoto, 2000.

verwachtingen die de directe sociale omgeving van het kind over hem of haar heeft. Voor identiteit als ontwikkelingsopgave geldt dit misschien nog sterker. Bij identiteit is de verwachting dat het individu de wijzen van begrijpen, waarnemen, waarderen en dergelijke van de samenleving waarin hij/zij is opgegroeid en geëncultuureerd dusdanig heeft eigen gemaakt dat hij/zij een volwaardig lid is van die samenleving. Een lid dat de cultuur met zijn lichaamskracht, arbeid en intelligentie helpt continueren en uitdragen en in staat is die te reproduceren en over te dragen op een volgende generatie.

Inwikkeling staat zo uiteindelijk voor een intern, coherent besef van zelfervaring, een besef dat uitgedrukt kan worden met (deel)identiteit en met etniciteit.²⁶ Door ‘inwikkeling’ te plaatsen tegenover ‘ontwikkeling’ wordt benadrukt dat het ergens-bij-horen (*belonging*) essentieel is voor de zelfervaring.²⁷ Inwikkeling brengt ook ontwikkelingspsychologische en psychotherapeutische begrippen en strategieën als ‘holding’ (Winnicott) en ‘containment’ (Bion) in herinnering.

Het belang van inwikkeling ligt in zijn auto-immuniserende werking.²⁸ Voor het individu speelt het over de gehele levensloop in het omgaan met interne en externe stress en bij het bewaren van psychische samenhang. Een slechte of verstoorde inwikkeling is waarneembaar bij allerlei vormen en uitdrukkingen van psychopathologie. Bijvoorbeeld naar de lichaamsgeur, het vuil en vele lagen kleding bij [schizofrene] zwervers die zijn te begrijpen als pogingen tot het bewaren van innerlijke samenhang,²⁹ en zo ook als een vorm van [diep verstoorde] inwikkeling. Minder diep verstoorde vormen van inwikkeling zijn af te leiden uit de chronische aanpassingsproblemen in het kader van persoonlijkheidsstoornissen. Bij de structurele borderlinepathologie volgens Kernberg bevindt men zich letterlijk op het grensvlak (de borderline) tussen het sociale functioneren enerzijds en het asociale en criminele functioneren anderzijds. Een conditie waarbij de focus op het maatschappelijk functioneren en de sociale inwikkeling langdurig aangewezen kan zijn om iemand als het ware te verankeren in de samenleving en criminele recidive te voorkomen.³⁰

De hierboven gevolgde redentatie is universeel geldig. Iedereen is namelijk in deze zin ‘etnisch’ en ‘in-gewikkeld’ in taal en cultuur. Dit is een belangrijke reden om niet meer te praten van een *transculturele* maar van een culturele of cultuursensitieve psychiatrie. Het begrip inwikkeling brengt daarbij het belang van een cultuursensitieve benadering naar voren

²⁶ Vedder & van de Vijver, 2003.

²⁷ Baumeister & Leary, 1995; Dalal, 2006.

²⁸ Een term van de filosoof Sloterdijk wiens *Sphären* (1998, 1999) het begrip inwikkeling mede inspireerde.

²⁹ Ogden, 1989.

³⁰ Een conclusie waartoe ik kom ten aanzien van incestdaders (Kouratovsky, 2004).

door vruchtbare dwarsverbanden te leggen tussen culturele antropologie, (forensische) psychiatrie, crossculturele psychologie, ontwikkelingspsychologie en pedagogie.³¹

Migratie

Wanneer volwassenen en kinderen gezien worden als in essentie verbonden met anderen en als *ingewikkeld* in taal, groep en cultuur, krijgen migratie en verhuizing een bijzondere betekenis voor de *ontwikkeling*. Migratie en verhuizing met als gevolg sociale uitsluiting en dus verminderde inwikkeling leiden tot vergrote kwetsbaarheid voor psychopathologie en problemen met zelfcontrole.³² Ook de maatregelen die nodig zijn om kinderen en adolescenten die getroffen zijn door terrorisme, oorlog, anarchie of andere rampen,³³ zijn te begrijpen als manieren om de inwikkeling van die kinderen te herstellen.

Dat migratie een belangrijke risicofactor is voor psychiatrische stoornissen blijkt uit recente toonaangevende studies. Vooral de ernstige psychiatrische beelden van psychose en schizofrenie blijken verband te houden met migratie. Zowel een eigen migratie als een migratie van de ouders blijkt namelijk een belangrijke en onafhankelijk bijdragende risicofactor voor de diagnose van schizofrenie.³⁴

We gaan hier voorbij aan de discussie over de wetenschappelijke en klinische waarde van het begrip schizofrenie³⁵ en ook aan de discussie of de diagnose ook in andere culturen altijd even bruikbaar is of mogelijk bij migranten ten onrechte wordt gesteld.³⁶ Afgezien van de terminologie: het betekent in elk geval dat degenen om wie het gaat ernstig en langdurig in de war zijn en dusdanig functioneren dat hun directe omgeving er niet meer mee om kan gaan. Het risico op de diagnose schizofrenie blijft bestaan en neemt zelfs sterk toe bij de tweede generatie.³⁷ Wanneer migratie in de voorgeschiedenis heeft geleid tot disfunctioneren van het gezin, wordt de kans op psychotische verschijnselen bij kinderen en adolescenten onder de zestien jaar zelfs vier keer zo groot.³⁸ Behalve de als causaal beschouwde relatie tussen migratie en disfunctioneren van het gezin gaan andere risicofactoren voor schizofrenie vaak samen met migratie: wonen in een (grote) stad, het behoren tot een minderheid en bij

³¹ Andere verbanden zijn te leggen met het werk van de beroemde Franse analyticus Jean LaPlanche (1992). Er is verder zeker verwantschap met het werk van Anzieu (1994) en zijn begrip *leMoi-peau*. Inwikkeling is als *enveloppement* terug te vinden in de Franstalige transculturele psychiatrie (Kouratovsky, 2007).

³² Baumeister, Dewart, Ciarocco & Twenge, 2005.

³³ Williams, 2006.

³⁴ Cantor-Graae & Selten, 2005; zie ook Fearon & Morgan, 2006..

³⁵ Vlamincx, 2005.

³⁶ Fernando, 2006.

³⁷ Van Os, Krabbendam, Myin-Germeys & Delespaul, 2005.

³⁸ Patino, Selten, Van Engeland, Duyx, Kahn & Burger, 2005.

gedwongen migratie of vlucht eerder trauma en blootstelling aan stress van moeder en kind.³⁹ Een andere huidskleur, ervaringen van gediscrimineerd worden, gebrekkige sociale integratie, weinig steun en slechte maatschappelijke vooruitzichten completeren het beeld van maatschappelijke tegenslag en mislukking als risicofactor voor schizofrenie en verklaren de optredende verschillen tussen migrantengroepen en generaties.⁴⁰ Cannabisgebruik en een als laag vastgesteld IQ zijn bijkomende risicofactoren, cannabis vooral als risicofactor voor psychose, de overige risicofactoren ook voor depressie en verslaving.⁴¹

Het bijzondere van deze gegevens is dat nu dus ondubbelzinnig en voor het eerst blijkt dat ook een ernstige stoornis als schizofrenie in relatie blijkt te staan met de psychosociale stress die samenhangt met migratie. De voorlopige verklaring is dat, op basis van een genetische gevoeligheid, het dopaminesysteem al vroeg in de jeugd gesensitiseerd kan raken door de stress die met een migratie samenhangt. Latere stress, bijvoorbeeld ten gevolge van maatschappelijke tegenslag en gebrek aan vooruitzichten, kan iemand dan tot over de grens van een psychose brengen.⁴²

De genoemde onderzoeken tonen zo aan hoe groot de psychiatrische gevolgen kunnen zijn van een migratie in de voorgeschiedenis van een kind en diens ouders. Een tweede onderzoekslijn, vooralsnog minder onderbouwd, is hier aanvullend op.

Immigratie naar een ander land betekent in de regel ook een verandering van taal en het optreden van tweetaligheid. Het verband tussen taalstoornissen en psychopathologie is nog te weinig onderkend maar taalproblemen zijn duidelijk geassocieerd met, en mogelijk oorzakelijk voor, onder andere gedragsstoornissen als ADHD en voor leerstoornissen. In een klinische populatie blijken taalstoornissen bij tweetalige kinderen zeer vaak op te treden en sterk geassocieerd te zijn met problemen in de omgang met anderen, met aandacht en concentratie, agressie en delinquentie en gedesorganiseerd, psychotisch denken en doen.⁴³ Tot de conclusies en aanbevelingen behoren:

- Waar psychopathologie en tweetaligheid samengaan moet ook rekening worden gehouden met een vertraagde of verstoorde taalontwikkeling.
- De taalstoornis is oorzaak van de psychopathologie dan wel houdt die in stand.⁴⁴

³⁹ Van Os e.a., 2005; Williams, 2006.

⁴⁰ Selten & Cantor-Graae, 2005.

⁴¹ Ibid. en Van Os e.a., 2005.

⁴² Van Os e.a. 2005; Selten & Cantor-Graae, 2005.

⁴³ Toppelberg, Medrano, Morgens & Nieto-Castanon,, 2002.

⁴⁴ Ibid.

Als laatste horen bij dit onderwerp nog zeker de volgende opmerkingen over de confrontatie met nieuwe groepen in een samenleving en de spanningen waartoe dit leidt. Het is namelijk zeker niet de eerste keer dat het opnemen van nieuwe groepen in een samenleving gepaard gaat met het psychopathologiseren van deze groepen. Het volgende citaat brengt dit punt goed tot uitdrukking.

“De groeiende maatschappelijke aanwezigheid van zich emanciperende groepen buitenstaanders brengt in de publieke opinie gevoelens van bedreiging en verontrusting teweeg. In de psychiatrie kan die maatschappelijke onrust een uitweg vinden in de bewering dat de betreffende bevolkingsgroepen (zwarthen, vrouwen, meisjes, jongeren, maar wellicht ook homoseksuelen, tweede-generatiemigranten) met een verontrustende toename van psychische ziekteverschijnselen worden bedreigd. Die toename wordt in brede kringen van zowel experts als leken als werkelijkheid ervaren, terwijl (...) de eigen gevoelens van angst en bedreiging worden geprojecteerd in de bewering dat de zich emanciperende bevolkingsgroepen in toenemende mate met gevaarlijke ziektes worden bedreigd.”⁴⁵

Met deze relativiserende opmerking komen we op het terrein van het volgende onderwerp: acculturatie.

Acculturatie

Naast culturele achtergrond / etniciteit en migratie is de derde invalshoek van een cultuursensitieve benadering die van acculturatie. Een belangrijke betekenis van acculturatie is de aanpassing aan de cultuur van de dominante meerderheid. Aanpassing aan de dominante Nederlandse cultuur komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in kennis van en vaardigheden ten aanzien van

- het Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN),
- manieren van communiceren (beleefdheidsvormen, begroeten, aankijken),
- normen over de gewenste omgang met elkaar (mannen, vrouwen, kinderen, ouderen, sekserollen, hiërarchie) en gewenst gedrag als eerlijkheid, rechtvaardigheid, openheid, tonen van emoties, uiterlijke verzorging en kleding,
- regelgeving (de wetten, de sociaal politieke ruimte, de organisatie van de openbare ruimte),
- wat men verwacht van een burger en hoe men denkt dat in de opvoeding van een kind te bereiken.

⁴⁵ Gomperts, 1992, pagina 37..

Bij de bovengenoemde punten valt onmiddellijk op dat dergelijke kennis en vaardigheden sterk afhankelijk zijn van onderwijs. Daarnaast moet worden opgemerkt dat er ook binnen de autochtoon te noemen bevolking vele 'etnische' groepen zijn en dat acculturatie in deze zin allerminst optimaal, homogeen of zonder conflicten is en samenhang vertoont met sociale klasse.

Vanuit de hier gevolgde optiek is acculturatie daarom ook in meer algemene zin op te vatten als inwikkeling in de dominante waarden van de samenleving. Wanneer men daar op grond van afkomst en thuismilieu, handicap, leefwijze of overtuiging niet geheel aan weet te voldoen, treden vergelijkbare risico's op als bij de nakomelingen van niet-westerse migranten. Het verloop van acculturatie na een migratie is onder andere afhankelijk van de taal van de migrant en van diens opleidingsniveau, van de leeftijd waarop en de omstandigheden waarin een migratie plaatsvond, de motivatie en de voorbereiding van de migratie, de effecten op het ondersteunend sociaal systeem op de korte en de langere termijn en van de geografische en culturele afstand tussen het land van afkomst en van vestiging.⁴⁶ Voor de acculturatie van migranten is het daarom belangrijk waar men terecht komt na een migratie en hoe er wordt gereageerd op hun komst en aanwezigheid. In hoeverre de aanpassing ook feitelijk mogelijk is, is de uitkomst van een wisselwerking tussen de immigrant en het land van ontvangst. Het is die wisselwerking die schematisch is weer te geven in vier uitkomsten: assimilatie, integratie, separatie en marginalisatie. Integratie is van deze vier uitkomsten het best voor geestelijke gezondheid, hetgeen recent opnieuw is aangetoond in een internationale studie waarbij ook Nederland is betrokken.⁴⁷

De indeling in assimilatie, integratie, separatie en marginalisatie is overigens zeer schematisch en doet geen recht aan de klinische realiteit en de verschillen die optreden binnen gezinnen en families. Er spelen bijvoorbeeld allerlei vormen van transnationalisme⁴⁸ waarbij banden met het land van herkomst van invloed zijn op de identiteit en het gedrag van meerdere generaties. In termen van inwikkeling is er bij integratie te spreken van een geslaagde inwikkeling waarbij de eerdere inwikkeling thuis en in het land van afkomst meer of minder aansluit bij die in Nederland en geen beletsel vormt voor een succesvol maatschappelijk functioneren. Wat geestelijke gezondheid en psychopathologie betreft, zien we in Nederland bij de belangrijkste etnische groepen dat de Turks-Nederlandse en, in mindere mate, de Hindostaans-Nederlandse jongeren in verhouding minder psychiatrische problemen vertonen

⁴⁶ Kouratovsky, 2002.

⁴⁷ Berry, Phinney, Sam & Vedder, 2006.

⁴⁸ Falicov, 2005.

dan Marokkaans-Nederlandse en de Caribisch-Nederlandse jongeren.⁴⁹ Hindostaanse jongeren lopen wel een verhoogd risico op suicide maar dit geldt niet alleen in Nederland maar ook in Suriname en het Verenigd Koninkrijk.⁵⁰ Asielzoekers en vluchtelingen, en vooral de jeugdigen onder hen,⁵¹ vertonen verder een bijzonder groot risico op psychopathologie. Verklaringen voor die verschillen worden gevonden in afkomst (en daarmee uiterlijk en herkenbaarheid), de onderlinge organisatie van deze groepen en gebrek aan sociale steun⁵² en in de verschillende waardering die zij als gevolg daarvan ondervinden.⁵³ Vooral vluchtelingjongeren, Marokkaans-Nederlandse en de Caribisch-Nederlandse jongeren worden in Nederland uitgesproken laag gewaardeerd.⁵⁴

Bij deze waardering spelen algemene waarnemingsfenomenen als categoriseren en stereotyperen, fenomenen die in extremis leiden tot discriminatie en racisme. Geen enkele groep en geen enkel individu is vrij van deze vertekeningen in de waarneming. Ze zijn dermate normaal dat 'niet stereotyperen [...] in zekere zin pathologischer [zou] zijn dan het wel doen.'⁵⁵ Stereotypen spelen tussen alle groepen en vaak volgens een patroon waarin elke groep zijn eigen vooroordelen bevestigd ziet.⁵⁶ Een onbewuste vorm, die daarom des te effectiever lijkt, is beschreven als 'virtuele stereotypen'.⁵⁷

Stereotypen bestaan uit associaties tussen bepaalde groepen of categorieën van mensen en aan hen toegeschreven kwaliteiten (gedragmatige verwachtingen, eigenschappen, fysieke kenmerken enzovoort). Een definitie waarvan we kunnen constateren dat racisme daar uiteindelijk ook onder valt. Zonder dat men zich daarvan bewust is, hebben die stereotypen een meetbaar effect op waarneming en gedrag. In de virtuele confrontatie met een (mogelijke) Marokkaan bleken stereotypen te leiden tot de automatische (subliminale, onbewuste) activatie van het reactiepatroon: 'pas op; potentieel agressief'. Experimenteel bleek de activatie van dit reactiepatroon uit een veranderde huidgeleiding en uit het in acht nemen van een grotere fysieke afstand.⁵⁸ Een dergelijk stereotype leidt zo tot bewuste en onbewuste

⁴⁹ Selten & Cantor-Graae, 2005.

⁵⁰ Garssen, Hoogenboezem & Kerkhof, 2006.

⁵¹ Bean, 2006.

⁵² Selten & Cantor-Graae, 2005.

⁵³ Montreuil & Bourhis, 2001.

⁵⁴ Zie Wigboldus, 2006

⁵⁵ Wigboldus, 2006.

⁵⁶ Smith, 2006

⁵⁷ Wigboldus, 2006.

⁵⁸ Ibid.

afwijzing, een afwijzing waarvan de pijn overeenkomt met fysieke pijn⁵⁹ en welke een verwoestend effect kan hebben op de identiteit.⁶⁰

Dit experimentele resultaat biedt een verklaring voor de moeilijke positie van bijvoorbeeld Marokkaans-Nederlandse jongeren in Nederland. Ervaren discriminatie is een opmerkelijk sterke predictor van negatieve aspecten van het acculturatieproces: slechtere socioculturele en psychologische aanpassing, gebrekkige verbondenheid met leden van de meerderheidscultuur (in dit geval: Nederlanders en Nederland), slechtere integratie en versterkte etnische identiteit.⁶¹ Een verhoogd risico op psychose en schizofrenie hangt hier, zoals we boven zagen, mee samen.

Bewustwording van de boodschappen die men oppikt over migranten en bijvoorbeeld Marokkanen en moslims kan de schadelijke effecten van stereotypen beperken. Onder invloed van stress en vermoeidheid steken die stereotypen echter weer snel de kop op. Er is dus geen permanente oplossing voor.⁶² Dat betekent dat blijvende en gerichte aandacht voor stereotypen, het aan de orde stellen van verwachtingen en motivatie en training op dat terrein nodig is en zal blijven.⁶³ Deze onderkenning en volgehouden aandacht kan voorkomen dat ook professionals op automatische, onbewuste wijze meewerken aan uitsluiting en stereotypering door hun manier van diagnosestelling. Voor de Nederlandse situatie leidt dit ertoe dat veelgebruikte tests bij nakomelingen van migranten een vertekend beeld geven en concreet, dat nakomelingen van migranten als de Marokkaans-Nederlandse gemiddeld al snel en op onhoudbare gronden als zwakbegaafd en antisociaal kunnen worden getypeerd.⁶⁴

Professionals in de geestelijke gezondheidszorg zijn, net als ieder ander, niet vrij van de werking van deze onbewuste stereotypen.⁶⁵ Hun professionele verantwoordelijkheid vraagt echter dat men zich daar zoveel mogelijk van bewust is en te waken voor onnodig criminaliseren en psychopathologiseren.⁶⁶ Zeker bij een reëel gevaar mee te werken aan misplaatste psychodiagnostiek met als gevolg maatschappelijke uitsluiting met een wetenschappelijk tintje.

⁵⁹ Eisenberger & Lieberman, 2004.

⁶⁰ Dalal, 2006.

⁶¹ Vedder & van de Vijver, 2003.

⁶² Wigboldus, 2006.

⁶³ Vergelijk Alberts, Martijn & de Vries, 2006.

⁶⁴ Bleichrodt & van de Vijver, 2001; Kouratovsky, 2002.

⁶⁵ Smith, 2006

⁶⁶ De Jong (2007) concludeert bijvoorbeeld dat Marokkaanse afkomst delinquent groepsgedrag niet kan verklaren maar wel de straatcultuur in achterstandswijken, naast de algemeen menselijke behoeften aan erkenning, veiligheid en vertier.

Samenvattend

In het bovenstaande is het belang bepleit van een cultuursensitieve psychiatrie en psychologie, en ditmaal niet alleen voor kinderen en adolescenten . Als aandachtspunten zijn besproken (1) de grote invloed van cultuur en taal op de ontwikkeling en het functioneren, (2) de kwetsbaarheid ten gevolge van migratie en verhuizing en (3) de acculturatie en de wijze waarop de samenleving reageert op afkomst. De sterke wetenschappelijke basis van de invloed van deze factoren op het ontstaan van psychopathologie maakt het noodzakelijk om die effecten te onderkennen en in te passen in de klinische praktijk en met name ook in het forensische werkveld.

Het concept inwikkeling is geïntroduceerd om de diepgaande invloed aan te geven van factoren als cultuur, migratie en taal op de biopsychosociale ontwikkeling. Inwikkeling geldt voor iedereen en verstoring van deze inwikkeling, zoals gebeurt bij migratie, leidt tot vergrote kwetsbaarheid over meerdere generaties.

Van de diverse vormen van acculturatie blijkt integratie voor de geestelijke gezondheid, ‘evidence based’, het best. Hieruit volgt dat integratie ook een expliciet te bevorderen doel moet zijn van de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg. Om dit doel waar te kunnen maken moet een instellingsbeleid samen gaan met een opleidingsbeleid dat gericht is op de benodigde vaardigheden, attitude en kennis bij professionals. Ook is het belangrijk om richtlijnen te ontwikkelen die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling en toepassing van interculturele competenties, niet alleen in de algemene en openbare Ggz⁶⁷ maar ook binnen Justitie en in de forensische psychiatrie.

⁶⁷ Kramer, 2004.

Literatuur

Alberts, Martijn & de Vries, 2006

Alberts, H., Martijn, C., de Vries, N.K. (2006). Over zelfcontrole. Voorbij de grenzen van beperkte energie. *De Psycholoog*, november 588-594.

Anzieu 1994

Anzieu, D. (1994) *Penser. Du moi-peau au moi-pensant*. Paris: Dunod.

American Psychiatric Association, 1994

American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition (DSM-IV)*. Washington DC: A.P.A.

Baumeister, Dewart, Ciarocco & Twenge,, 2005

Baumeister, R.F., Dewart, C.N., Ciarocco, N. J., Twenge, J.M. (2005). Social Exclusion Impairs Self-Regulation. *Journal of Personality and Social Psychology* 88 (4) 589-604.

Baumeister &, Leary, 1995

Baumeister, R.F., Leary, M.R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin* 117 (3) 497-529.

Bean, 2006.

Bean, T.M. (2006). *Assessing the psychological distress and mental healthcare needs of Unaccompanied refugee minors in the Netherlands*. Dissertation Leiden University.

Van den Berg, 2006

Berg van den, M.P. (2006). *Parental psychopathology and the early developing child. The Generation R Study*. Dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam.

Berry, Phinney, Sam & Vedder.,2006

Berry, J.W., Phinney, J.S., Sam, D.L., Vedder, P. (eds.) (2006). *Immigrant youth in cultural transition: Acculturation, identity and adaptation across national contexts*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

Bleichrodt & van de Vijver, 2001

Bleichrodt, N., van de Vijver, F.J.R. (Red.) (2001). *Diagnostiek bij allochtonen; mogelijkheden en beperkingen van psychologische tests*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Borra, Rohlof, & van Dijk, 2002

Borra, R., Rohlof, H., van Dijk, R. (2002). *Cultuur, classificatie en diagnose; cultuursensitief werken met DSM-IV*. Bohn, Stafleu, van Loghum.

Cantor-Graae & Selten, 2005

Cantor-Graae, E., Selten, J-P. (2005). Schizophrenia and Migration: A Meta-Analysis and Review. *American Journal of Psychiatry* 162 (1): 12.

Cassiman, 2000

Cassiman, A. (2000) When the child wants a name. The primary emergence of belonging among the Kasena: An anthropological analysis. *Medische Antropologie* 12 (1): 23-46.

Conant, Fastenau, Giordani, et al., 2003

Conant, L.L., Fastenau, P.S., Giordani, B., Boivin, M.J., Chounramanay, C., Xaisida, S., Choulamountry, L., Pholsena, P. (2003). Environmental influences on primary memory development: a cross-cultural study of memory span in Lao and American children. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology* 25(8) 1102-16.

Dahlal, 2006.

Dahlal, F. (2006). Racism: processes of detachment, dehumanization, and hatred. *Psychoanalytical Quarterly* 75: 131-162.

De Clercq & De Fruyt, 2007

De Clercq, B. & De Fruyt, F. (2007). Childhood antecedents of personality disorder. *Current Opinion in Psychiatry* 20: 57-61.

Eisenberger & Lieberman, 2004.

Eisenberger, N.I., Lieberman, M.D. (2004) Why rejection hurts: a common neural alarm system for physical and social pain. *Trends in Cognitive Sciences* 8 (7) 294-300.

Falicov, 2005

Falicov, C.J. (2005). Emotional Transnationalism and Family Identities. *Family Process* 44: 399-406.

Fearon & Morgan, 2006

Fearon, P., Morgan, C. (2006). Environmental Factors in Schizophrenia: The Role of Migrant Studies. *Schizophrenia Bulletin* 32(3):405-408.

Fernando, 2006

Fernando, S. (2006). Stigma, racism and power. *Aotearoa Ethnic Network Journal*

Fletcher-Janzen, Strickland & Reynolds, 2000

Fletcher-Janzen, E., Strickland, T.L., Reynolds, C.R. (eds.) (2000). *Handbook of Cross-Cultural Neuropsychology*. New York [etc.] Kluwer.

Fonagy, Gergely & Target, 2007

Fonagy, P., Gergely, G., Target, M. (2007). The parent-infant dyad and the construction of the subjective self. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 48(3/4) 288-328.

Gallese, 2006

Gallese, V. 2006 Intentional attunement: A neurophysiological perspective on social cognition and its disruption in autism. *Brain Res. Cog. Brain Res.*, , 1079: 15-24.

Gallese, Eagle & Migone, 2007

Gallese, V., Eagle M.E., and Migone P. (2007). Intentional attunement: Mirror neurons and the neural underpinnings of interpersonal relations. *J. of the American Psychoanalytic Association*, 55: 131-176.

Garssen, Hoogenboezem & Kerkhof, 2006

Garssen, J., Hoogenboezem, J., Kerkhof, A. (2006). Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit. *Bevolkingstrends*, 3e kwartaal, 11-10-2006, p. 23-28.

Gergely & Csibra, 2006

Gergely, G. & Csibra, G. (2006). Sylvia's Recipe: the Role of Imitation and Pedagogy in the Transmission of Cultural knowledge. In: N.J. Enfield & S.C. Levinson (eds.): *Roots of Human Sociality. Culture, Cognition and Interaction*. New York: Berg, p. 229-259.

Gergely, Katalin & Király, 2007

Gergely, G., Egyed, K. & Király, I. (2007). On pedagogy. *Developmental Science* 10 (1) 139–146.

Gomperts, 1992

Gomperts, W. (1992). *De opkomst van de sociale fobie. Een sociologische en psychologische studie naar de maatschappelijke verandering van psychische verschijnselen*. Amsterdam: Bakker.

De Jong, 2007

De Jong, J.D. (2007). *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant

De Jong & van de Berg, 1996

De Jong, J. & Van de Berg, M. (red.): *Transculturele psychiatrie en psychotherapie; Handboek voor hulpverlening en beleid*. Lisse: Swets & Zeitlinger,

Kouratovsky, 1996

Kouratovsky, V. (1996). Migratie- en etnisch/ cultuur-specifieke aspecten bij de diagnostiek van kinderen en jeugdigen. In: J. De Jong & M. Van de Berg (red.): *Transculturele psychiatrie en psychotherapie; Handboek voor hulpverlening en beleid*. Lisse: Swets & Zeitlinger, p. 185-203.

Kouratovsky, 2002

Kouratovsky V (2002). *Wat is er aan de hand met Jamila? Transculturele diagnostiek bij de Bureaus Jeugdzorg*. Utrecht: FORUM/ Amsterdam: Boom.

Kouratovsky, 2002b

Kouratovsky, V. (2002b). Psychotherapie, migratie en etniciteit. In: *Kinder en jeugdpsychotherapie* 29 (1) p. 46-58.

Kouratovsky, 2004

Kouratovsky, V. (2004). *Voorwaardelijk behandeld. Evaluatie van het project Incestdaderbehandeling Rotterdam*. (dissertatie). Wolf Legal Publishers.

Kouratovsky, 2005

Kouratovsky, V. (2005). ADHD bij kinderen en jongeren vanuit een transcultureel psychiatrisch perspectief. *Cultuur, Migratie en Gezondheid* 2(2), p.43-47.

Kouratovsky, 2007

Kouratovsky, V. (2007). Ontwikkeling en inwikkeling. Naar een cultuursensitieve diagnostiek en therapie voor kinderen en adolescenten. In: R. Beunderman, A. Savenije, F. de Rijke, P. Willems (red.) *Interculturalisatie in de Jeugd-GG z. Wat speelt er?* Van Gorcum, p. 166-178

Kramer, 2004

Kramer, S. (2004). *Interculturele competentieprofielen in de GGZ*. Rotterdam: MIKADO.

Laplanche, 1997

Laplanche, J. (1997). *Le primat de l'autre en psychanalyse. Travaux 1967-1992*. Paris: Flammarion.

Matsumoto, 2000

Matsumoto, D. (2000). *Culture and Psychology. People around the world*. (2nd edition). Belmont (USA): Wadsworth.

Matsumoto, 2001

Matsumoto, D. (ed.) (2001). *The Handbook of Culture and Psychology*. Oxford University Press.

Matsumoto, 2006

Matsumoto, D. (2006). Culture and Nonverbal Behavior. In Manusov, V., & Patterson, M. (eds.). *Handbook of nonverbal communication*. Thousand Oaks, CA: Sage.

McHale, 2007

McHale, J.P. (2007). When Infants Grow Up in Multiperson Relationship Systems. *Infant Mental Health Journal* 28 (4) 370-392.

Meltzoff, 2005

Meltzoff, A.N. (2005). Imitation and other minds: The "Like Me" hypothesis. In S. Hurley and N. Chater (eds.), *Perspectives on Imitation: From Neuroscience to Social Science*. Cambridge (Ma.): MIT, p. 55-77.

Metcalf & Mischel, 1999

Metcalf, J. & Mischel, W. (1999). A Hot/Cool-System Analysis of Delay of Gratification: Dynamics of Willpower. *Psychological Review*, 106 (1) 3-19.

Montreuil & Bourhis, 2001.

Montreuil, A, Bourhis, R.Y. (2001). Majority Acculturation orientations toward "Valued" and "Devalued" Immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32 (6) 698-719.

Ogden, 1989

Ogden, T.H. (1989). *The Primitive Edge of Experience*. Northvale (N.J.)/London: Aronson.

Van Os e.a. 2005 / Van Os, Krabbendam, Myin-Germeys & Delespaul, 2005

Os, J. van, Krabbendam, L., Myin-Germeys, I., Delespaul, P. (2005). The schizophrenia envirome. *Current Opinion in Psychiatry* 18: 141-145.

Oyolede, 2002

Oyolede, O. (2002). *Mental illness in Culture, Culture in Mental illness*. An anthropological view from South Africa. *Medische Antropologie* 14 (2) 251-275.

Patino, Selten, Van Engeland, Duyx, Kahn & Burger, 2005

Patino, L.R., Selten, J-P., Van Engeland, H.E., Duyx, J.H.M., Kahn, R.S., Burger, H. (2005) Migration, family dysfunction and psychotic symptoms in children and adolescents. *British Journal of Psychiatry* 186: 442-443.

Selenius, Dåderman, Meurling, Levander, 2006

Selenius, H., Dåderman, A.M., Meurling, A.W., Levander, S. (2006). Assessment of dyslexia in a group of male offenders with immigrant backgrounds undergoing a forensic psychiatric investigation. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology* 17(1) 1 – 22.

Selten & Cantor-Graae, 2005

Selten, J-P. & Cantor-Graae, E. (2005). Social defeat: risk factor for schizophrenia? *British Journal of Psychiatry* 187: 101-102.

Sloterdijk, 1998, 1999

Sloterdijk, P. (1998). *Sphären I, Blasen*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.

Sloterdijk, P. (1999). *Sphären II, Globen*. Frankfurt a/M: Suhrkamp

Smith, 2006

Smith, H.F. (2006). Invisible racism. *Psychoanalytical Quarterly* 75 : 3-20.

Toppelberg, Medrano, Morgens & Nieto-Castanon,, 2002

Toppelberg, C., Medrano, L., Morgens. L.P., Nieto-Castanon, A. (2002) Bilingual Children Referred for Psychiatric Services: Associations of Language Disorders, Language Skills, and Psychopathology. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 41(6):712-722.

Topperlberg& Shapiro, 2000

Topperlberg, C.O. & Shapiro,T. (2000). Language Disorders: A Ten Years Research Update Review. *Journal of the Academy for Child & Adolescent Psychiatry* 39 (2) 143-152

Vedder & van de Vijver, 2003

Vedder, P., van de Vijver, F.J.R. (2003). De acculturatie en adaptatie van migrantenjongeren in Nederland. Een vergelijkende studie. *Migrantenstudies*, Themanummer Jeugd, 19 (4) 252-265.

Verheggen, T. & Voestermans, 2007

Verheggen, T. & Voestermans, P. (2007). Van verloskamer tot strafbank. Over het heilloze gemarchandeer met ‘cultuur’. *De Psycholoog* 42 (november) p. 600-605.

Vlaminck, 2005

Vlaminck, P. (2005). *De moderne aanpak van de vroege psychose*. Delft: Eburon.

Wang, 2004

Wang, Q. (2004). The Emergence of Cultural Self-Constructs: Autobiographical Memory and Self-Description in European American and Chinese Children. *Developmental Psychology*, Vol. 40 (1) 3–15.

Wigboldus, 2006

Wigboldus, D.H.J. (2006). Virtuele stereotypen. *De Psycholoog* 41 (9) 442-448.

Williams, 2006

Williams, R. (2006). The Psychosocial Consequences for Children and Young People who are exposed to Terrorism, War, Conflict and Natural Disasters. *Current Opinion in Psychiatry* 19 (4) 337-349.

World Healer, 2006

World Healer; Newsletter of the WPA-Transcultural Psychiatry Section, 2006 (1)1
<http://wpa-tps.org/PDF/WH-Vol1-Issue1.pdf> -